

16. Yüzyıl Etiyopya'sında Dinî Rekabetin Temelleri: Kıptî Ortodoks Kilisesi ve Katolik Misyonerliği Üzerinden Bir İnceleme

► Araştırma makalesi / Research article

Hava ÖNALAN

Dr., Bağımsız Araştırmacı / Dr., Independent Researcher | İstanbul, Türkiye

ORCID: [0000-0001-7759-1142](https://orcid.org/0000-0001-7759-1142) | havvaonalan@gmail.com

Auf: Önalın, Hava. "16. Yüzyıl Etiyopya'sında Dinî Rekabetin Temelleri: Kıptî Ortodoks Kilisesi ve Katolik Misyonerliği Üzerinden Bir İnceleme". *Milel ve Nihal* 22/2 (2025), 251-270.

Öz

Kızıldeniz havzası; 16. yüzyılda Memlükler, Etiyopya Krallığı ve Portekiz arasında karmaşık dinî ve siyasi etkileşimlerin yaşandığı bir bölge olmuştur. Kıptî Ortodoks Kilisesi, özellikle Etiyopya Kilisesi üzerindeki etkisi ve Memlükler ile Etiyopya arasındaki diplomatik ilişkilerde merkezi bir rol oynamıştır. Portekizlilerin Preste João efsanesi üzerinden Etiyopya ile kurduğu temaslari dinî emellerle başlasa da temelinde ticari ve stratejik çıkarlar bulunmaktaydı. 16. yüzyılın ikinci yarısında Etiyopya kralları ile Katolik misyonerler arasında dinî farklılıklara dayalı gerilimler ortaya çıkmıştır. Özellikle Cizvit misyonerlerin Etiyopya'daki faaliyetleri tepkiyle karşılaşmış ve tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yükselişi ve Portekiz ile Etiyopya arasındaki ilişkilerdeki çalkantılar, Etiyopya için dinî ve siyasi açıdan son derece karmaşık bir dönem olmasına yol açmıştır. Bu süreçte dinî liderlikler, siyasi güçlerle iç içe geçerek bölgedeki jeopolitik dengelerin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu çalışma; 16. yüzyılda Etiyopya Krallığının Memlükler ve Portekiz ile olan dinî temaslari hakkında Portekiz kaynakları ve dönemin anlatıları çerçevesinde özgün bir çalışma yapılmasını hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etiyopya Krallığı, Memlükler, Portekiz, Ortodoks Kıptî Kilisesi, Misyoner.

The Foundations of Religious Rivalry in 16th-Century Ethiopia: An Examination through the Coptic Orthodox Church and Catholic Missionary Activity

Cite as: Önalın, Hava. "The Foundations of Religious Rivalry in 16th-Century Ethiopia: An Examination through the Coptic Orthodox Church and Catholic Missionary Activity". *Milel ve Nihal* 22/2 (2025), 251-270.

Abstract

The Red Sea basin, in the 16th century, was a region of complex religious and political interactions between the Mamluks, the Kingdom of Ethiopia and Portugal. The Coptic Orthodox Church played a central role in diplomatic relations between the Mamluks and Ethiopia, especially through its influence on the Ethiopian Church. Although the Portuguese contacts with Ethiopia through the legend of Preste João started with religious ambitions, they were based on commercial and strategic interests. In the second half of the 16th century, tensions arose between Ethiopian kings and Catholic missionaries based on religious differences. Especially the activities of the Jesuit missionaries in Ethiopia were met with reactions and did not fully succeed. The rise of the Ottoman Empire in the region and the turmoil in the relations between Portugal and Ethiopia led to an extremely complex religious and political period for Ethiopia. In this process, religious leaderships intertwined with political powers and played an important role in shaping the geopolitical balances in the region. This study aims to provide information about the religious contacts of the Ethiopian Kingdom with the Mamluks and Portugal in the 16th century. In this respect, it is aimed to make an original study within the framework of Portuguese sources and narratives of the period.

Keywords: Kingdom of Ethiopia, Mamluks, Portuguese, Orthodox Coptic Church, Missionary.

Giriş

Kızıldeniz, coğrafi konumunun etkisiyle erken dönemlerden itibaren işlek limanlara ve yoğun ticari faaliyetlere ev sahipliği yapan bir bölge olmuştur. Kızıldeniz'e kıyısı olan limanlar; Arap Yarımadası, Hindistan ve Uzak Doğu'dan gelen tüccarlar için önemli merkezler olmanın yanı sıra Avrupa'ya taşınan malların da sevkedildiği transit noktalar arasında yer almaktaydı. Kızıldeniz, yalnızca bölgesel olarak ekonomik ve stratejik çıkarlarına konu olmamış aynı zamanda artan ticaretle birlikte kültürel ve dinî etkileşimlerin yoğunlaştığı bir alan hâline gelmiştir. Aksum¹ Krallığı'nın Güney Arabistan'a yönelik yayılcı politikaları bu sürecin örneklerinden biridir. Ticaret yolları üzerinden gerçekleşen bu etkileşimler, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi inançların bölgeye nüfuzunu kolaylaştırmıştır. Bilhassa dördüncü yüzyıldan itibaren ticaretin ivme kazanması, Kızıldeniz havzasının benzeri görülmemiş bir kültürel ve dinî bütünleşmeye sahne olmasına zemin hazırlamıştır.² Aksum Krallığı'nın Kızıldeniz ticaret yolları üzerindeki kontrolünün Müslümanların eline geçtiği dönemde İslamiyet'in Etiyopya bölgesine girişi, özellikle Hıristiyan otoritesinin zayıf olduğu kıyı kesimleri ile yarı çöl bölgelerinde yaşayan göçebe topluluklar arasında hız kazanmıştır. Bölgedeki İslamlaşma süreci, ticaretle doğrudan ilişkilidir. Dokuzuncu yüzyıl sonlarına gelindiğinde özellikle Yemen kökenli Arap tüccarların bölgedeki etkisi artmış, Dahlak ve kıyı yerleşimlerinden yerel ortaklarla birlikte geniş ticaret ağları oluşturmuşlardır. Ticaret yolları boyunca yerleşip yerel halkla ilişkiler kurarak pazarlara nüfuz etmişlerdir. Etiyopya kralları bu ekonomik faaliyetleri desteklemiş olsa da Müslümanlara tam dinî özgürlük tanımamıştır. Fatımilerin Mısır'da iktidara gelmesiyle birlikte İslamiyet bu bölgede daha yayılcı bir karakter kazanmıştır. Etiyopya'da ise bu gelişmelerin etkisiyle İslamiyet, onuncu yüzyıldan itibaren daha aktif bir kimlik kazanmıştır. İslamiyet'in Kızıldeniz Havzası'ndaki etkisine karşılık, Etiyopya'da Hıristiyanlık da bölgedeki siyasi ve dinî dengeyi koruma çabası içinde güçlü bir şekilde varlık göstermiştir.³

Bu çalışma; 16. yüzyılda Memlükler, Etiyopya Krallığı ve Portekiz arasında gelişen dinî ilişkileri, İskenderiye merkezli Kıptî Ortodoks Kilisesi ve Portekizli misyonerler üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Kıptî Kilisesi yalnızca bir dinî yapı değil, aynı zamanda diplomatik ve kültürel etkileşim aracıdır. Çalışmada, Memlük-Etiyopya-Portekiz ilişkilerinde piskopos atamaları ve Katoliklerin Etiyopya topraklarındaki konumu ele alınacaktır. Bunun yanı sıra Portekiz'in Katolik misyonerlik faaliyetleri ve özellikle Cizvit Tarikatı'nın yürüttüğü dinî girişimler, dönemin Portekiz kaynaklarına göre anlatılacaktır. Bu doğrultuda; diplomatik yazışmalar, elçi raporları, misyoner anlatıları ve Portekiz arşiv belgeleri

¹ Hıristiyanlığın Etiyopya'daki varlığı, ülkenin kuzeyindeki Aksum Krallığı ile doğrudan ilişkilidir. Stratejik konumu sayesinde antik dünyanın başlıca kültürel ve ticari merkezlerinden biri olan Aksum, Hıristiyanlıkla erken dönemde temas kurmuş ve bu etkileşim, bölgenin dinî kimliğinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Aksum, Etiyopya Ortodoks Kilisesi ve monarşiyle kurumsal bir süreklilik içinde bağlantılıdır. Bu baği meşrulaştırılan iki temel anlatıdan biri Hıristiyanlığın benimsenmesini, diğeri ise Etiyopya'yı antik İsrail'e dayandırarak Süleyman soyunun varisi olarak konumlandırır. Bu anlatılar, Etiyopya'nın dinî kimliğini, toplumsal yapısını ve dilsel karakterini belirleyici biçimde şekillendirmiştir. Neal W. Sobania, "Adopted and Adapted: Ethiopian Orthodox Christianity," *Peregrinations: Journal of Medieval Art and Architecture* 8/1 (2022), 53.

² Alexis Wick, *The Red Sea in Search of Lost Space* (California: University of California Press, 2016), 37.

³ Tadesse Tamrat, *Church and State in Ethiopia 1270-1527* (London: University of London, Doktora Tezi, 1968), 83-87.

kullanılarak misyonerlik faaliyetlerinin Etiyopya'daki güç dengeleri üzerindeki yansımaları incelenecektir.

1. Kıptî Kavramı ve Kıptî Ortodoks Kilisesi'nin Etiyopya'daki Tesiri

Kıptî kelimesinin kökenine dair farklı görüşler mevcuttur. Yaygın kabul gören görüşe göre kelime, Yunanca *Aigyptos*'tan türemiştir. Ancak bazı araştırmacılar bu terimin kökenini Antik Mısır'daki Koptos şehrine dayandırmaktadır. Bu ifade başlangıçta tüm Mısırlılar için kullanılırken, Hıristiyanlığın yayılmasıyla birlikte yalnızca Mısır'daki Hıristiyanları ifade eder hale gelmiştir. Memlükler döneminde Kıptîlerin toplumsal ve kültürel konumu gerilemiş, dinî yapıları harap olmuş, dilleri ise kaybolma sürecine girmiştir. Devlet kademesinde yer alan az sayıdaki Kıptî, Müslüman toplumun tepkisini azaltmak amacıyla görevden alınıp yeniden atanmıştır. Yöneticiler patriklere saygılı davranmakla birlikte Etiyopya ile olan bağlantılarını sınırlandırmaya çalışmıştır. Osmanlı idaresiyle birlikte Kıptîler özellikle mali alanda istihdam edilmiş, ibadet özgürlüğü ve kilise onarımı gibi haklara kavuşmuşlardır. Ancak devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmemeleri durumunda bu haklar kısıtlanabilmektedir.⁴

Hıristiyanlığın Mısır'a geliş tarihi, Kıptîler ile diğer Hıristiyan çevreler arasında tartışmalıdır. Mısır, erken Hıristiyanlık döneminde önemli bir merkez olup, İskenderiye Kateşizm Okulu teolojik düşüncenin geliştiği öncü kurumlardan biri olarak öne çıkmıştır. Ortodoks gelenek, bu okulun Aziz Markos tarafından kurulduğunu ileri sürse de bu iddialar tarihsel temelden çok efsanevi niteliktedir. Kıptîler, Hıristiyanlığı Aziz Markos'un getirdiğini savunurken Batılı kaynaklar ise Hıristiyanlığın Mısır'da kurumsallaşmasının Demetrius (188–230) döneminde başladığını iddia etmektedir. Hıristiyanlığın Mısır'da hızla yayılmasıyla birlikte İskenderiye, dördüncü yüzyılda önemli bir Hıristiyan merkezi statüsü kazanmıştır.⁵

Dünya üzerindeki en eski kiliselerden biri olan Kıptî Kilisesi⁶, 451 yılında düzenlenen Kadıköy (Kalkedon) Konsilinin ardından Roma ve diğer Hıristiyan kiliselerinden bağımsız bir yapı olarak gelişimini sürdürmüştür. Bu gelişme, Hıristiyan dünyasında mezhepsel ayrışmaların belirginleşmeye başladığı bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.⁷ Kadıköy Konsilinde, Hz. İsa'nın hem insanî hem de ilahî tabiata sahip olduğu ve bu iki doğanın tek bir kişilikte birleştiği inancı resmî öğreti olarak benimsenmiştir. Söz konusu karar, İskenderiye Patriği Dioskoros'un görevden alınmasına ve Mısır'daki Kıptî Kilisesi ile imparatorluk destekli Ortodoks kilisesi arasında kurumsal bir ayrışmanın doğmasına neden olmuştur.⁸

Büyük çoğunluğunu Ortodoksların oluşturduğu Mısır Kıptîleri arasında Katolik ve Protestan gruplar da bulunmaktadır. Nitekim Ortodoks Kıptî Kilisesi, Hıristiyanlıkla

⁴ DİA, "Kıptîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/ 423-424.

⁵ Murat Gök, "Abbâsiler Dönemine kadar Mısır'da Kıptîler ve Müslümanlarla İlişkileri", *Mütefekkir* 6/12 (2019), 444-445; Mustafa Erdem, "Kıptî Kilisesi Üzerine bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 147-149.

⁶ İskenderiye Kilisesi ismiyle kurulduktan sonra zamanla Kıptî Kilisesine dönüşmüştür. Kutsal Markos'un kuruculuğuna atfedildiği için patrikhane, Kıptîler tarafından *İsa'nın yeryüzünde konuşan sesi* şeklinde anılmaya başlanmıştır. Ekrem Sert, *Mısır'da Araplaşan Hıristiyanlar: Kıptîler* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 28.

⁷ Gök, "Abbâsiler Dönemine kadar Mısır'da Kıptîler ve Müslümanlarla İlişkileri," 448.

⁸ Mehmet Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili* (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1991), 18-19.

birlikte Yahudiliğin de tesirinin etkili olduğu bir kilise olma özelliği taşımaktadır. Ortodoks Kıptî Kilisesi birçok bakımdan diğer Hıristiyan mezheplerinden ayrılmaktadır. Bu farklılıkların kökeninde Yahudi-Hıristiyan etkileşimine dayanan özgün bir kültürel yapı yer almaktadır. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında Kudüs'ten göç eden kalabalık bir Yahudi topluluğu İskenderiye'ye yerleşmiş ve bu şehir, Filistin dışındaki en büyük Yahudi nüfusuna ev sahipliği yapmıştır. İskenderiye Kilisesi'nin temelleri de bu etkileşim ortamında atılmıştır. Kilisenin kurucusu kabul edilen Markos'un kaleme aldığı İncil, en eski metinlerden biri sayılmakta olup Markos'un bu şehirde öldürülerek defnedildiği rivayet edilmektedir.⁹

Etiyopya Kilisesi'nin uzun süre bağımsız bir yapıya sahip olmadığını özellikle vurgulanması gerekmektedir. Kilise, uzun yıllar boyunca İskenderiye Patriği'ne bağlı olarak Mısırlı piskoposların denetiminde varlığını sürdürmüştür. İskenderiye Piskoposluğu bölgesel bir dinî otorite olmanın ötesinde, köklü bir dinî geleneğin temsilcisi olması açısından Hıristiyan dünyasında stratejik bir öneme sahiptir. Bu makama sahip olan kişi yalnız İskenderiye değil, ona bağlı diğer kiliselerdeki topluluklar üzerinde de belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu nedenle söz konusu makam, tarih boyunca hem dinî hem de sembolik gücü nedeniyle ciddi çekişmelere sahne olmuştur.¹⁰ Söz gelimi; Etiyopya Kilisesi ile İskenderiye Piskoposluğu arasındaki olası bir anlaşmazlık durumunda İskenderiye Kıptî Kilisesinin talepleri gerçekleştirilirdi.¹¹ Piskoposları, bağımsızlık sürecine kadar İskenderiye Patriği tarafından atanmış olsa da Etiyopya Kilisesi, kendilerine özgü ibadet geleneklerini sürdüren özgün bir kilise olma özelliğini devam ettirmiştir.¹²

Etiyopya'daki Mısırlı Piskopos, hem Mısır'daki Müslüman otoritelerin tebaası olması hem de Etiyopya Hıristiyan toplumunun ruhani lideri konumunda bulunması nedeniyle oldukça hassas bir pozisyonda yer almaktaydı. Etiyopya'da bulunduğu esnada Müslümanlarla ilgili meselelerde gösterdiği en küçük bir ılımlı bir hareket, itibarını ve görevini riske atabiliyordu. Dolayısıyla hem Kahire'deki siyasi otoriteyle hem de Etiyopya topraklarında denge politikası yürütmek zorundaydı.¹³ Nitekim Mısır'dan gönderilen piskoposların Etiyopya'daki Müslümanların haklarını koruma konusunda etkili olamadıklarını dair örnekler mevcuttur. Söz gelimi; on birinci yüzyılda Mısır'dan Etiyopya'ya gönderilen bir piskoposun burada camiler inşa etmesi, Hıristiyanların tepkisine yol açarken bu camilerin yine Hıristiyanlar tarafından yıkıldığı ve vaziyetin Etiyopya kralı tarafından duyulduğunda ise tutuklandığına dair rivayet bulunmaktadır.¹⁴ Etiyopya krallarının Mısır'dan gönderilen piskoposlara karşı kendi tebaasının isteklerini daha fazla önemseydiği görülmektedir. Etiyopya Kralı Zara Yaqob'un (ö.1468) hükümdarlığı döneminde, Etiyopya Kilisesi'nin Yahudi geleneğinden miras kalan Şabat gününü kutlama

⁹ Sert, "Mısır'da Araplaşan Hıristiyanlar: Kıptîler", 57-58.

¹⁰ Hasan Darcan, *Athanasius ve İsa Anlayışı (Kristolojisi)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 66.

¹¹ Münir Yıldırım, "Afrika'da Kadim Bir Kilise: Etiyopya Ortodoks Kilisesi", *Milel ve Nihal* 10/2 (2013), 116-117.

¹² Sobania, "Adopted and Adapted: Ethiopian Orthodox Christianity", 55. Etiyopya kiliselerinin İskenderiye Patrikliği'ne bağlılığı, Orta Çağ boyunca bu bölgelerden gelen din adamlarının Mısır'a seyahatlerini meşru kılmıştır. Hıristiyan keşiş ve elçilere önce İskenderiye'de, ardından patrikliğin Kahire'ye taşınmasıyla burada da rastlanmıştır. Julien Loiseau, "Ethiopia and Nubia in Islamic Egypt: Connected Histories of Northeastern Africa", *Northeast African Studies* 19/1 (2019), 2-3.

¹³ Tamrat, *Church and State in Ethiopia 1270-1527*, 94-95.

¹⁴ Tamrat, *Church and State in Ethiopia 1270-1527*, 95-96.

geleneği, Mısır'daki Kıptî Kilisesi tarafından eleştirilmiştir. Bu uygulamanın sonlandırılması yönündeki talepler, iki kilise arasında ciddi görüş ayrılıklarına ve krizlere yol açmıştır. Özellikle Kıptî Kilisesi'nin Mısır'dan Etiyopya'ya gönderdiği piskoposların yetkilerinin tanınmaması ve bu kişilere kilise hiyerarşisinde söz hakkı verilmemesi yönündeki tutum, gerilimi derinleştirmiştir. Bu gelişmeler karşısında Zara Yaqob, kilise birliğini ve toplumsal istikrarı sağlamak amacıyla 1450 yılında bir konsil toplamıştır. Bu toplantıda Şabat gününün kutlanmasına izin verilmiş ancak Yahudilerdeki uygulamadan farklı olarak daha esnek ve toplumsal yarar odaklı bir şekilde yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁵

Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin en üst mevkisinde bulunan, *babamız* ya da *barışın babası* anlamına gelen *abuna*, yetkisi itibarıyla ruhban sınıfına tayinleri gerçekleştiren görevlidir. İskenderiye Patriği tarafından Etiyopya Kilisesine başına abuna atanması geleneği, İskenderiye Patrikhanesi'nin Etiyopya üzerindeki dinî etkisinin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu atama, Etiyopya'da Hıristiyanlığın kurumsallaşmasını sağlayarak Etiyopya Kilisesi'nin yüzyıllar boyunca İskenderiye Patrikliğine bağlı kalmasına da zemin hazırlamıştır.¹⁶ Zira abuna, dinî olduğu kadar siyasi bakımdan da büyük yetki sahibi olarak saygın bir konumdaydı. Geleneksel olarak abuna, Mısır'daki İskenderiye Kıptî Kilisesi'nden atanır ve Etiyopya Kilisesi hiyerarşisinde en yüksek ruhani makamı temsil ederdi. Ancak bu makam, yerel iki kilise ile paylaşıldı: *Aqabé sāat*, saraya bağlı üst düzey bir din adamı olup imparatorluk işlerinde aktif rol oynamaktadır. *Eçäge* ise önce Dəbrā Libanos manastırının başrahibi, zamanla ise tüm keşişlerin lideri konumuna gelen geleneksel bir unvandır. Bu yapı, dışarıdan atanan abunanın yerel dinî otoritelerle denge içinde çalışmasını sağlayan bir kilise-saray düzenini yansıtmaktadır.¹⁷

On altıncı yüzyılın ilk yarısında Etiyopya krallığına karşı yükselişe geçen Müslüman Harar Emiri Ahmed el-Mücâhid'in başarılarını kaleme alan Futūḥ al-Ḥabasha adlı anlatıda Kıptî kilisesi ve abuna hakkında bilgiler yer almaktadır. Anlatıda Etiyopya Hıristiyanlarının dinî otoritelerini Mısır'daki Kıptî Patrikliğinden sağladıkları belirtilmekte ve bu patrik figürünün toplum üzerindeki mutlak otoritesine dikkat çekilmektedir. *Abun* olarak adlandırılan bu patrik yalnızca dinî lider değil aynı zamanda kralın ve halkın kararlarında yönlendirici bir figürdür. Patrik; evlilikleri geçersiz kılma, içkiyi yasaklama ya da dinî haklarını askıya alma gibi yetkilere sahiptir.¹⁸ Etiyopya'daki dinî liderliğin hem halk hem de saray nezdindeki güçlü konumu, ülkenin zengin doğal kaynakları ve dönemin ticaret yolları

¹⁵ Dursun Ali Aykıt, "Yahudi Hıristiyanlığı'nın Ayak İzlerinde: Etiyopya Kilisesi", *İslâmî İlimler Dergisi* 11/11 (2016), 136. Dini liderler ve halk arasında denge politikası kurmaya çalışan Etiyopya krallarının, İskenderiye Kıptî Ortodoks Kilisesi öğretilerine bağlı oldukları ve genellikle kilise ile aynı görüşü savunduklarını söylemek yanlış olmaz. Ancak bazı durumlarda denge siyaseti kurarak daha ılımlı bir politika sergiledikleri görülmektedir. Söz gelimi; Etiyopya Kralı I. David (ö. 1413), kraliyet sarayı ve diğer kiliselerde bu öğretilere sadık kalarak Şabat konusunda Mısır'dan gelen piskoposun söylemlerine itaat edilmesini istemiştir. Ancak 1404 yılına gelindiğinde bu durumun oluşturduğu huzursuzluk nedeniyle kralın geri adım atması, İskenderiye piskoposunun Etiyopya'daki konumunu sarsan bir hareket olmuştur. Tamrat, *Church and State in Ethiopia 1270-1527*, 425, 430.

¹⁶ Aziz Suryal Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, çev. Nurettin Hiçyılmaz (İstanbul: Doz Yayınları, 2005), 173; Aykıt, "Yahudi Hıristiyanlığı'nın Ayak İzlerinde: Etiyopya Kilisesi", s. 129.

¹⁷ Getnet Tamene, "Features of the Ethiopian Orthodox Church and the Clergy", *Asian and African Studies* 7 (1998), 96-97.

¹⁸ Sihib ad-Din Ahmad bin Abd al-Qader bin Salem bin Utman, *Futūḥ al-Ḥabasha: The Conquest of Abyssinia [16th Century]*, Translated by Paul Lester Stenhouse with annotations by Richard Pankhurst (U.S.A.: Tsehah Publishers, 2000), 167.

üzerindeki stratejik konumuyla birleşerek dış dünyanın dikkatini çekmiştir. Bu itibar, zamanla Avrupa'da *Preste João* adlı efsanevi Hıristiyan hükümdarın varlığına dair inancın oluşumuna zemin hazırlamış ve Etiyopya'yı, Batı dünyasında ilgi odağı hâline getirmiştir. Avrupa'da şekillenen bu algı, sadece coğrafi bir meraktan ibaret kalmamış, dönemin dinî ve siyasi dengelerini de etkilemiştir. Özellikle Memlük Devleti açısından Etiyopya hem stratejik hem de dinî bakımdan önem arz etmekteydi. Avrupa'nın ilgisiyle güçlenen Etiyopya imajı, Memlük-Etiyopya ilişkilerinin dinî boyutunu da dolaylı olarak etkileyen bir faktör hâline gelmiştir. Memlük tarihçisi İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zübûr fi vekâ'i'i'd-dübûr* adlı eserinde, 1516 yılında Etiyopya'dan gelen bir elçilik heyetinin Kudüs'teki Kıyâme Kilisesi'ni ziyaret etmek amacıyla Memlük Sultanından izin talep ettiğini aktarmaktadır. Bu heyet hem diplomatik hem de dinî bir temsil niteliği taşımaktaydı. Heyette bulunan yüksek rütbeli papaz, altın işlemeli mavi kaftanı ve öncü konumuyla dikkat çekmekte olup, Etiyopya'nın Hıristiyan kimliğini temsil eden ruhban sınıfının diplomatik ilişkilerdeki etkin rolünü göstermektedir. Mısır'daki Kıptî Ortodoks Kilisesi ile Etiyopya arasındaki tarihî bağlar çerçevesinde, bu tür elçilikler yalnızca siyasi mesajlar iletmekle kalmayıp aynı zamanda kilise hiyerarşisinin korunması ve kutsal mekânlara erişim gibi dinî işlevler de üstlenmekteydi. Memlük yönetimi, elçilerin güvenliğini sağlamak ve konaklamalarını düzenlemek için özel tedbirler alırken, Mısır'daki Hıristiyan halk da heyeti karşılamaya gelmiştir.¹⁹

2. Memlük-Etiyopya İlişkilerinde Kıptî Ortodoks Kilisesi'nin Rolü

Memlük Devleti'nin Etiyopya ile olan dinî ilişkileri, Mısır'dan atanan başpiskoposlar aracılığıyla yürütülmekteydi. Bu başpiskoposlar, Etiyopya Kilisesi hiyerarşisinde en üst düzey makamı temsil etmekte ve diğer dinî liderlerin tayininden sorumlu kişilerdi. Ölene kadar bu görevde kalan piskoposların ölümünün ardından gönderilen hediyelerle birlikte Mısır'dan yeni bir piskopos talep edilirdi.²⁰ Mısır'dan Etiyopya'ya gelen piskoposlar, beraberinde kendisine eşlik eden din adamları ve akrabalarıyla birlikte gelirlerdi. Etiyopya'da kendilerine ait toprakları ve hizmet eden görevlileri bulunurdu. Piskoposun temel görevi, din adamlarının tayinlerini gerçekleştirmek olsa da Etiyopya sarayında çok saygın bir konumda yer alırlardı. Ancak tüm bunlara rağmen Mısır kökenli olması nedeniyle siyasi ve dinî açıdan sınırlı bir etkiye sahipti. Müslüman egemenliğindeki Mısır'a bağlı olan Kıptî Kilisesi'nin konumu, piskoposların Etiyopya'da İslam karşıtı söylemleri desteklemesini engelleyerek uzlaşmacı bir tutum benimsemelerine yol açmıştır. Bu durum, piskoposluk makamının itibar kaybetmesine neden olmuş ve yerli din adamlarının etkisini artırmıştır. Bunun yanında Kıptî piskoposun yetkilerini aşan durumlar da bulunuyordu. Saraya bağlı din adamları, krala yakın konumda bulunmalarının etkisiyle nüfuz sahibiydiler. Bu yetki, Mısır'dan gelen başpiskoposun yetkilerini sınırlayacak kadar kuvvetliydi. Kıptî piskoposlarla aralarında meydana gelen anlaşmazlıklarda genellikle piskoposların görevden alınarak Mısır'a gönderildiği bilinmektedir. Bu durum, yerel dinî otoritelerle uyum içinde olmayı zorunlu kılmıştır.²¹

¹⁹ Ayat Turan, *İbn-i İyâs'ın Bedâ'î'uz-Zübûr fi Vakâ'i'ud-Dübûr adlı Eserinin Beşinci Cüz 3-102 Sayfalar Arası Tercümesi* (Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 13-14.

²⁰ John Spencer Trimmingham, *Islam in Ethiopia* (Oxford: Oxford University Press, 1952), 25.

²¹ Taddesse Tamrat, "Ethiopia, the Red Sea and the Horn", *The Cambridge History of Africa*, vol. 3, ed. J. D. Fage and Roland Oliver (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 157-159.

Mısır'dan gönderilen başpiskoposun ölümü durumunda Etiyopya kralı, Memlük yönetimine başvurarak Mısır'dan yeni bir piskopos atanmasını talep etse de bazen piskopos atanmadığı ve bu durumun kargaşaya sebep olduğu söylenmektedir.²² Müslümanlarla olan dinî temasların dostane seyredilmesine dair taahhütler, Etiyopya topraklarında Müslüman varlığının güç kazanmasına kadar devam etmiştir.

Etiyopya Azizlerinin günlük rutinlerini kapsayan anonim bir eserde²³ yer alan ifadelerle göre; on dördüncü yüzyılın sonlarına doğru Mısır ile Etiyopya Krallığı arasında yaşanan gerilimin Etiyopya topraklarında yaşayan Müslümanlar üzerinde olumsuz etkiler oluşturması, Memlük Sultanlığında tepkilere yol açmıştır. Etiyopya kralının Müslüman nüfusa karşı baskıcı politikaları, isyan edenlerin öldürülmesi ve bazı Müslümanların sürgün edilmesiyle sonuçlanmıştır. Sürgün edilenlerin Kahire'ye sığınarak şikâyetle bulunmaları üzerine Memlük Sultanı, Etiyopya kralına elçi olarak iki piskopos ve mektup göndererek Müslümanların maruz kaldığı zulmü sonlandırma teşebbüsünde bulunmuştur. Piskoposlar, Etiyopya kralı tarafından iyi karşılanmışlardır. Anlatıya göre Etiyopya Kralı, piskoposları ılımlı bir şekilde karşılamıştır. Ancak dinî yetkinlikleri ve ruhani niteliklerinden etkilendiği için görevleri sona ermesine rağmen Mısır'a dönmelerine izin vermemiştir.²⁴

Memlük Sultanları, konumları itibariyle Etiyopya'daki Müslümanların hâmilliğini de üstlenmişlerdir. Mısır'dan gönderilen piskoposlar Etiyopya Hıristiyanlarının haklarını gözetdiği kadar bölgede yaşayan Müslümanların da hakkını korumakla da mükelleftiler. Memlük sultanlarının Etiyopya'daki Müslümanlara yönelik himayeci tutumunun, Etiyopya krallarının Mısır'daki Hıristiyanların hak ve çıkarlarını koruma yönündeki faaliyetleriyle paralellik gösterdiğine dikkat çekmek gerekmektedir. Bu minvalde bakıldığında on ikinci yüzyılın başlarında Hıristiyan müttefik arayışı çerçevesinde Avrupa ile kurulan temaslar, Avrupa'da efsanevi Hıristiyan lider *Preste João*²⁵ olarak anılacak olan Etiyopya kralına ulaşma çabalarıyla sonuçlanacaktır.

Avrupalı devletler, *Preste João*'nun Nil Nehri'nin yönünü değiştirebilecek kuvvette bir güce sahip olduğunu ve bu gücü, Memlük Devleti üzerinde yaptırım uygulama şeklinde kullanmasına dair önerilerde bulunacaklardır.²⁶ On dördüncü yüzyılda Etiyopya kralları, Mısır'daki Hıristiyanların baskı altında olduğunu öne sürerek Nil Nehri'nin akışını

²² Tamrat, *Church and State in Ethiopia 1270-1527*, 131-133. Benzer bir durumun Patrik II. Salama'nın ölümünün (1388/90) ölümünün ardından yaşandığı görülmüştür. Memlük Sultanı tarafından yeni bir patrik atanmasını nedeniyle bu makam, yaklaşık on yıl boş kalmıştır. Matteo Salvatore, *The African Prester John and the Birth of Ethiopian-European Relations 1402-1555* (New York: Routledge, 2017), 23.

²³ Ernest Alfred Wallis Budge tarafından 1928'de *The Book of the Saints of the Ethiopian Church* adıyla yayınlanmıştır. Arapça'dan Ge'ez diline çevrilen eser, *Ethiopic Synaxarium*'unun İngilizce tercümesidir. Bu metinler, Koptça kaynaklara ve oradan da antik Yunanca kutsal geleneğe dayanmaktadır. Aziz hikâyelerinde görülen Eski Mısır mitolojik öğeleri, Kopt Hıristiyanlığının Etiyopya üzerindeki mirasını açıkça ortaya koymaktadır. Budge'un eseri hem geç antik Mısır Hıristiyanlığının hem de onun Etiyopya'daki yansımalarının anlaşılması açısından önemli bir kaynak niteliğindedir. Ernest Alfred Wallis Budge, "The Book of the Saints of the Ethiopian Church. A translation of the Ethiopic Synaxarium made from the manuscripts Oriental 660 and 661 in the British Museum", *African Affairs XXVII/ CVIII* (1928), 418-419.

²⁴ *The book of the saints of the Ethiopian Church: a translation of the Ethiopic synaxarium Maşhafa senkesār [transliterated from Ethiopic] made from the manuscripts Oriental 660 and 661 in the British Museum*, vol. I, translated by Ernest Alfred Wallis Budge (Cambridge: 1928), 177-179.

²⁵ Bu isim, Avrupalı devletlerin Etiyopya kralları için kullandıkları genel bir ifade şeklindedir. Portekiz kronikleri ve arşiv belgelerinde Etiyopya krallarının bu şekilde tabir edildiği görülmektedir. *Preste João* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.4. bölüm.

²⁶ Tamrat, "Ethiopia, the Red Sea and the Horn", 179.

değiştirme tehdidinde bulunmuşlardır. Ancak bu tehdidin, Memlûk sultanları tarafından ciddiye alınmadığı yönünde görüşler bulunmaktadır. Buna karşılık, İskenderiye patriğinin yüksek vergileri ödemeyi reddetmesi üzerine Memlûkler tarafından tutuklandığı, bu durumun Etiyopya'da duyulmasıyla birlikte ise Etiyopya kralının ülkedeki Mısırlı tüccarları sınır dışı ettiği belirtilmektedir. Bu gelişme üzerine Memlûk sultanının geri adım atarak patriği serbest bırakması, iki devlet arasındaki dinî yaptırımların ticarî ve siyâsî ilişkilerle iç içe olduğunu göstermektedir.²⁷

3. Efsane ve Gerçek Arasında Bir Lider: *Preste João*

Memlûklerle olan diplomatik ve dinî gerilimlerin aksine Avrupa ile olan temaslar, Etiyopya krallığını yeni bir dinî süre tanıklık etmeye hazırlamıştır. On ikinci yüzyılda Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'a (ö. 1180) gönderilen ve Avrupa'da yankı uyandıran bir mektup, zengin Hıristiyan bir kralın varlığına işaret etmekteydi. Bu mektubun içerdiği bilgiler, efsanevî Hıristiyan kralın zenginliğine vurgu yaparken aynı zamanda Avrupa devletleri arasında merak uyandırmıştır. Coğrafi keşifler dönemiyle ün kazanacak olan Portekizliler, merakın ötesinde bir hamle ile misyonerler aracılığıyla Hıristiyanların kurtarıcısı²⁸ olarak gördükleri *Preste João* adlı bu Hıristiyan lidere ulaşmaya çalışacaklardır.²⁹ Her ne kadar dinî nedenler gerekçe gösterilse de Portekizlilerin en büyük amaçlarından biri, doğunun zenginliği üzerinde hakimiyet kurmaktır.³⁰ Hindistan'a gönderilen kâşifler aracılığıyla Hind deniz ticaret yollarının denetimi sağlanmış olsa da bu hâkimiyetin sürdürülebilirliği için Kızıldeniz ticaret yollarının da kontrol altına alınması elzemdi. Bunun yanında Portekiz ile Hindistan arasındaki yolculukları Ümit Burnu'ndan dolaşmak yerine daha kısa bir yer olan Etiyopya üzerinden gerçekleştirmek mümkündü.³¹ *Preste João*'nun ülkesi olarak kabul edilen Etiyopya Krallığı; Kızıldeniz'e kıyısı bulunan Zeyla, Sevakin ve Massava gibi stratejik limanlara sahip olması dolayısıyla Portekiz açısından son derece önemli bir konuma sahipti.

Preste João'nun krallığının coğrafi konumu uzun süre kesin olarak belirlenememiştir. Bu belirsizlik, farklı bölgelerin bu efsanevî krallığın olası yeri olarak gösterilmesine ve haritalarda çeşitli tasvirlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. On üçüncü yüzyıl haritalarında Afrika sınırlı şekilde yer almakta, Afrika Boynuzu ise kıtadan ayrı gösterilmekteydi. Bölgeye dair bilgiler, Kudüs'teki Etiyopyalı Hıristiyan hacılar aracılığıyla Avrupa'ya ulaşmıştır. Böylece on dördüncü yüzyıldan itibaren Etiyopya, Hıristiyan güçlerin Doğu'da müttefik arayışlarında öne çıkmıştır. Zamanla Etiyopya kralı, efsanevî *Preste João* figürüyle özdeşleştirilmiş ve

²⁷ Ivan Hrbek, "Egypt, Nubia and the Eastern Deserts", *The Cambridge History of Africa (from c.1050 to c.1600)*, vol. 3, ed: Roland Oliver (Cambridge University Press, 2008), 82-83.

²⁸ Bu düşüncenin ortaya çıkmasında Haçlı seferleri esnasında Müslümanlar karşısında başarısız olunmasının etkili olduğu şeklinde iddialar bulunmaktadır. Doğuda yaşadığına inanılan kuvvetli ve zengin Hıristiyan bir kralın varlığına dair inancın ardından Avrupa'ya gönderilen mektup, bu kurtarıcı figürün *Preste João* olduğuna dair düşünceleri pekiştirmiştir. Tamrat, "Ethiopia, the Red Sea and the Horn", 179.

²⁹ Hervé Pennec, *An Ethiopian Mille-feuille: Uncarthing the history of the Jesuit mission to Ethiopia (21st-16th centuries)* (Lisboa: Centro de Estudos Internacionais, 2022), 8; Manuel João Ramos, *Um Mundo de Contrários: Preste João/ Negusa Negast* (Lisboa: Sociedade de Geografia de Lisboa, 1991), 61-62.

³⁰ Carlo Cipolla, *Yelken ve Top*, çev. Aslı Kayabal (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 71.

³¹ Hervé Pennec, *An Ethiopian Mille-feuille: Uncarthing the history of the Jesuit mission to Ethiopia (21st-16th centuries)*, 9.

Portekiz kralları, on beşinci yüzyıldan itibaren Preste João ile temas kurmaya başlamıştır.³² Bu temaslar, yalnızca bir Katolik-Ortodoks ittifakını değil aynı zamanda Etiyopya topraklarında Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında yaşanacak çatışmalarla şekillenecek yeni bir dönemin başlangıcını da beraberinde getirmiştir. Katolik Portekizliler, Cizvit misyonerler ve Ortodoks Etiyopya kralları arasında kurulan hassas dengeler, Müslüman Harar (Adel) Hâkimi Ahmed el-Mücâhid ile müttefiki Osmanlı Devleti öncülüğündeki Müslüman unsurlarla sürdürülen mücadelelerle paralel bir biçimde gelişme göstermiştir. Böylece on altıncı yüzyılda Etiyopya, dinî ve siyasi bakımdan son derece karmaşık bir yapının ortaya çıktığı coğrafya hâline gelmiştir.

On altıncı yüzyılda özellikle Ahmed el-Mücâhid'in cihad politikalarının etkisiyle Hıristiyan Etiyopya krallarının siyasi ve askerî gücünde belirgin bir zayıflama yaşanmıştır. Bu durum, bölgedeki dengelerin köklü bir şekilde değişmesine ve yeni güçlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Zaman içerisinde bölgedeki bu güç aktörlerinin sayısı ve etkinliği artmıştır. Bilhassa Kızıldeniz ve çevresindeki stratejik öneme sahip bölgeler, Osmanlı Devleti ve Portekiz gibi devletlerin nüfuz mücadelesi sahnesi haline gelmiştir. Portekiz'in Etiyopya Krallığı ile etkileşimi on beşinci yüzyılda misyoner faaliyetleriyle başlamış, on altıncı yüzyılın ilk yarısında ise askerî yardımlarla güçlenmiştir. Başlangıçta Portekizli misyonerlerin Etiyopya'daki mevcudiyeti, Müslüman güçlere karşı Hıristiyan bir ittifak oluşturma amacı taşıyor gibi görünmekteydi. Dönemin Etiyopya Kralı Lebna Dengel'in (ö. 1540) Portekizlileri ülkesinde iyi karşılamasının asıl sebebi, Ahmed el-Mücâhid'e karşı Portekiz'den askerî destek sağlamak içindi. Dinî olarak ılımlı bir siyaset izlemesinin altında yatan sebep de buydu. Zira Lebna Dengel'in Katolik Portekizlilerin inancını kabul ederek Roma Kilisesi'ne bağlı olmak istediğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Portekizliler bu ılımlı tavrı yanlış değerlendirmiş olmalı ki Etiyopya kralının Katolik inancına mensup olduğuna dair söylentiler zuhur etmeye başlamıştır. Bu durumun oluşmasında muhtemelen Lebna Dengel tarafından gönderilen mektupların yanlış tercüme edilmesi sebep olmuştur. Zira benzer bir durum, Lebna Dengel'in ardından Etiyopya tahtına geçecek olan Galawdewos (ö. 1559) döneminde de görülmüştür. Galawdewos ile Portekiz Kralı III. João (ö. 1557) arasındaki mektuplar yanlış anlaşılmış, Ortodoks inancına bağlı bu kralın açık ifadelerine rağmen Cizvit misyonerler Etiyopya'ya gelerek kral ile görüşebilmek için ısrarcı olmuşlardır.³³ Zamanla Katolik Portekizliler ile Ortodoks inancına sahip Etiyopya kralları arasında dinî ve kültürel farklılıklara dayalı gerilimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bilhassa on altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Portekizli misyonerlerin bölgedeki varlığı, tepkiyle karşılanmıştır.

4. Portekizli Misyonerler Etiyopya'da Topraklarında

Portekiz Kralı II. João (ö. 1495), erken tarihlerden itibaren Etiyopya Kralı ile temas kurmak üzere bölgeye kâşif ve misyonerler göndermiş olsa da dil ve kültür farklılıklarının oluşturduğu sebeplerden dolayı çoğu Portekizli, görevlerini tamamlamadan geri dönmek zorunda kalmıştır. II. João, baharat ticareti ve Preste João efsanesine dair bilgi edinmek amacıyla Arapça bilen Pêro da Covilhã'yı Hindistan'a, Afonso de Paiva'yı ise Etiyopya'ya

³² Hervé Pennec, *An Ethiopian Mille-feuille: Uncarthing the history of the Jesuit mission to Ethiopia (21st-16th centuries)*, 8; Tamrat, "Ethiopia, the Red Sea and the Horn", 180.

³³ Girma Beshah-Merid Wolde Aregay, *The Question of the Union of the Churches Luso- Ethiopian Relations (1500-1632)* (Lisbon: Junta de Investigações do Ultramar and Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1964), 57-58.

göndermiştir. 7 Mayıs 1487 tarihinde Portekiz'den yola çıkan iki casus, Akdeniz üzerinden İskenderiye'ye ulaştıktan sonra görev yerlerine gitmek üzere ayrılmışlardır. Covilhã, Hindistan'da çeşitli ticaret merkezlerini gezerek önemli bilgiler toplamıştır. Ancak Paiva, Etiyopya'ya ulaşmadan hayatını kaybetmiştir. Covilhã, 1493 yılında Etiyopya'ya ulaştığında Preste João'nun aslında İskender isimli bir kral olduğunu öğrenmiştir.³⁴ Ancak İskender'in emriyle ülkeyi terk edememesi nedeniyle ömrünün geri kalanını Etiyopya'da geçirmiştir.³⁵ Etiyopya kralı hakkında II. João'ya yazdığı rapor ise Portekiz'e ulaşamamış olacak ki Covilhã'yı bulmak üzere bölgeye başka Portekizliler gönderilmiştir. Bu Portekizliler geldikleri esnada Etiyopya Kralı Na'od, (ö. 1508) öldüğü için Zara Yağob'un eşi ve nâibe konumunda bulunan Kraliçe Helena, Mısır Piskoposu Abuna Marqos'un desteğiyle henüz küçük yaşta olan Lebna Dengel'i tahta çıkarmıştı.³⁶

Helena, Etiyopya yönetiminde etkin bir figür olarak dış dünyadaki gelişmeleri özellikle Mısır ve Kudüs'ten gelen Hıristiyan tüccarlar aracılığıyla izlemekteydi. Pêro da Covilhã'nın verdiği stratejik bilgiler, onu Portekiz ile diplomatik ilişki kurmaya yöneltmiştir. Müslüman siyasi ve askerî baskının giderek arttığı bu dönemde Avrupa'dan destek almanın gerekliliğini fark ederek Portekiz'e bir elçi gönderme kararı almıştır. Helena, bilhassa Mısır'daki Hıristiyanların Müslüman zulmü altında olduğunu vurgulayarak Mısır Kıptî Kilisesinden Etiyopya'ya başpiskopos atanmasının da rüşvetle³⁷ yapılan bir uygulama olduğunu bildirmiştir. Helena, Haçlı ruhunun canlanması ve Hıristiyanların birlik içinde olmasının gerekliliğini savunuyordu.³⁸ Bu minvalde Portekiz kralı ile irtibat kurmak üzere Mateus adında bir elçiyi Portekiz kralına hitâben yazdığı mektupla birlikte Portekiz'e göndermiştir. 1508 yılında Etiyopya sarayına gelen iki Portekizli ve Pero da Covilhã'nın varlığı, Kraliçe Helena'nın diplomatik temaslar kurma kararında etkili olmuştur. Askerî gücünün yetersiz olduğu bilinen Helena, gizli ve çok yönlü diplomatik girişimler yürütmek için Ermeni kökenli bir tüccar olan Mateus'u Portekiz Kralı'na elçi olarak göndermiştir. Mateus, yanında Portekiz kralına hediye etmek üzere Hz. İsa'nın çarmıhından kaldığına inanılan kutsal bir haçı taşıyordu.³⁹ Bu hamle, Etiyopya ile Portekiz arasındaki dinî ve siyasi iş birliğinin güçlendirilmesi açısından stratejik bir adım olarak kabul edilmektedir. Mateus, Kraliçe Helena'nın mektubuyla birlikte Portekiz'e ulaştığında yeni Portekiz Kralı I. Manuel (ö. 1521) tarafından iyi karşılanmıştır.⁴⁰ Portekiz Kralı I. Manuel; Etiyopya'dan gönderilen elçiden dolayı memnuniyeti dile getirdiği mektubunda, ortak düşman olarak görülen Müslümanlara karşı dinî faktörlere dikkat çekerek Hıristiyanlar arasında ittifak yapmanın

³⁴ Fernão Lopes de Castanheda, *Historia do Descobrimento e Conquista da Índia pelos Portuguezes, Fielmente Reimpresa por Francisco José dos Santos Marrocos*, Tomo I (Lisboa: Na Offic. de Simão Thaddeo Ferreira, Tomo I, 1797), 3-8.

³⁵ Charles Ralph Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire 1415-1825* (London: Hutchinson of London, 1969), 33-34; Hervé Pennec, *Des jésuites au royaume du prêtre Jean (Ethiopie): stratégies, rencontres et tentatives d'implantation, 1495-1633*, 46 (1), Paris: Centre Culturel Calouste Gulbenkian, 2003: 6.

³⁶ Hervé Pennec, *An Ethiopian Mille-feuille: Unearthing the history of the Jesuit mission to Ethiopia (21st-16th centuries)*, 11.

³⁷ Futûh al- Hâbasha'da Etiyopya kralının, piskopos için Mısır sultanına bin ons altın ödediği söylenmektedir. Sîhab ad-Din, *Futûh al- Hâbasha*, 167.

³⁸ Beshah-Aregay, *The Question of the Union of the Churches Luso- Ethiopian Relations (1500-1632)*, 23-24.

³⁹ Luis Costa e Sousa, *Campanha da Etiópia 1541-1543: 400 Portugueses em socorro do Preste João* (Lisboa: Tribuna da História, 2008), 31.

⁴⁰ Mateus, Portekiz'e yaptığı yolculuk sırasında kendisine refakat eden Portekizliler tarafından kötü muameleye maruz kalmış ve Lizbon'a ulaştığında bu durumu Kral I. Manuel'e bildirmiştir.

önemini vurgulamaktadır. Portekizlilerin her daim Tanrı'ya hizmet eden bu devlete yardım etme hususunda hazır olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Bu olumlu izlenimin ardından I. Manuel de Etiyopya kralına bir elçi heyeti göndermeye karar vermiştir. 1515 yılında Lizbon'dan yola çıkan bu elçilik heyetinde din adamı olarak görevli olan ve 1520-1526 yılları arasında Etiyopya krallığında kalarak bu bölge hakkında bir eser kaleme alan Francisco Álvares de bulunuyordu. Álvares'in *Verdadeira informação das terras do Preste João das Índias* adındaki eseri, erken dönem Portekiz-Etiyopya temasları ve Etiyopya krallığında yaşayan topluluklar, inançlar hakkında önemli bilgiler vermektedir.

12 Temmuz 1536 tarihinde Portekiz Kralı III. João'ya hitaben kaleme alınan bir mektupta muhtemelen Müslüman baskısı nedeniyle yardım talebinde bulunan Etiyopya Kralı Preste João'nun⁴² elçisinin, mektuba ivedilikle yanıt beklediği görülmektedir. Gecikmenin yalnızca kişisel değil, diplomatik itibar açısından da olumsuz sonuçlar doğurabileceğini vurgulayan elçi, Portekiz kralının güvenilirliğinin zedelenebileceği uyarısında bulunmaktadır.⁴³

1520 yılında Massava'ya ulaşan Portekiz elçiliğinde yer alan ve asıl mesleği doktor ve berber olan ancak bu elçilik heyetinde patrik olarak görev alan João Bermudes, yaklaşık yedi yıl Etiyopya'da kaldıktan sonra Müslüman Harar Hâkimi Ahmed el-Mücâhid'e karşı yardım istemek üzere 1535 yılında Portekiz'e gönderilen elçilik heyetinde yer almıştır. Portekiz elçilik heyeti ve beraberindeki yardım kuvvetleri 1540 yılında Massava kıyılarına ulaştığında, João Bermudes da yeniden Etiyopya topraklarına adım atmıştır. Bu tarihte Lebna Dengel'in ölümü üzerine tahta Galawdewos geçmiştir. Bermudes, yeni krala kendisinin Papa tarafından Etiyopya patriği olarak atandığını söylemiştir.⁴⁴ Bu iddiasında, Roma'da bulunduğu sırada Lebna Dengel'in Avrupa'da Katolik olarak tanınmasının etkili olduğu düşünülmektedir.⁴⁵ Bermudes'in, bu algı doğrultusunda patrik olarak atanmak istemesi muhtemeldir. Ancak Papa, Bermudes'in dinî yetkinlik bakımından bu göreve uygun olmadığı kanaatine varmış ve atamasını onaylamamıştır. Ayrıca, Galawdewos tarafından da Bermudes'in patrikliği kabul edilmemiş ve tutumları hoş karşılanmamıştır. Bermudes'in iki devlet ilişkilerinde kritik bir rolü olmuştur. Zira abartılı söylemleri ve yalan beyanları nedeniyle hem Etiyopya'da hem de Portekiz'de itibar kaybetmiştir.

Portekiz ile Etiyopya Krallığı arasında kurulan diplomatik ve dinî münasebetler, bölgedeki siyasi gelişmelerin ve misyoner faaliyetlerinin seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda João Bermudes'in rolü, yalnızca bir elçi ya da din adamı olmanın ötesinde, Portekiz'in Etiyopya üzerindeki etkisini artırma çabasının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Ancak Bermudes'in kişisel tutumları ve sahte patriklik iddiası, Etiyopya kralı Galawdewos nezdinde ciddi kuşkular doğurmuş ve iki taraf arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Lebna Dengel döneminde iki devlet arasında iyi seyreden

⁴¹ ANTT, Coleção de cartas, Núcleo Antigo 881/ 251.

⁴² Lebna Dengel.

⁴³ ANTT, Fragmentos, cx. 1, Maço 2/ 21.

⁴⁴ João Bermudes, *Esta he Huma Breue Relação da Embaixada que o Patriarcha Dô João Bermudez Trouxe Do Emperador Da Ethiopia Chamado Vulgarmente Preste Ioão, ao Christianissimo, & Zelador da Fee de Christo Rey de Portugal Dom Ioão o Terceiro deste nome* (Lixboa: en casa de Francisco Correa Impressor do Cardal Infante, 1565), 79-80.

⁴⁵ Merid Wolde Aregay, *Two inedited letters of Galawdewos, emperor of Ethiopia (1540-1559)* (Lisboa: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1964), 363-364.

ilişkiler, Galawdewos'un İskenderiye Ortodoks kilisesine bağlı olduğunu kesin bir şekilde ifade etmesiyle birlikte bozulmaya başlamıştır.

5. Cizvit Misyonerlerin Etiyopya'daki Faaliyetleri

III. João, Etiyopya Hıristiyanlarını Roma Kilisesi ile uyumlu hale getirmek amacıyla bu bölgeye atanacak olan piskoposun, Cizvitler arasından seçilmesinin uygun olduğuna kanaat getirerek bu fikrini Papa III. Paulus'a iletmıştır. Bu minvalde Etiyopya'ya gönderilecek ilk Cizvit patrik olarak Pierre Favre seçilmiştir. Ancak Favre'nin 1546 yılındaki ölümü, Etiyopya misyonunun sekteye uğramasına sebep olmuştur. 1553 yılında III. João'nun talimatıyla Etiyopya misyonu yeniden canlandırılmıştır. Kral, Roma'daki temsilcisine yazdığı yazıda misyonun hâlen kurulmamış olmasından duyduğu endişeyi ifade etmiş ve Cizvit tarikatının başı Ignatius Loyola'dan (ö. 1556) Portekizli bir piskopos tayin etmesini talep etmiştir. Bu doğrultuda João Nunes Barreto, piskopos olarak seçilmiş ve yanına Melchior Carneiro ve André de Oviedo adında iki yardımcı piskopos atanmıştır. Cizvitler Tarikatı, Etiyopya'daki misyon çalışmalarının yöntemini belirleme ve piskopos için stratejik öneriler oluşturma sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu süreçte Loyolalı Ignatius, aktif rol almıştır.⁴⁶ Ancak Papa'dan alınması gereken resmî belgelerin henüz ulaşmamış olması ve Hindistan'a gönderilecek gemilerin kalkış zamanının gelmesi üzerine III. João, misyonerlerin öncelikle Goa'da belirli bir süre konaklayarak hazırlık yapmalarını ve ardından Etiyopya'ya gitmelerini emretmiştir. Bu süreçte Papa'dan verilen yetki belgelerinin de ulaşması planlanmıştır. III. João, Hindistan valisi Pedro Mascarenhas'a yazdığı bir mektupta, Etiyopya Kralı Galawdewos'a (ö. 1559) Cizvit din adamlarının gelişini bir elçi aracılığıyla bildirmesini talep etmiştir. Bu amaçla, Pedro Mascarenhas'ın mektubunu taşıyan Diogo Dias ve Cizvit Rahip Gonçalo Rodrigues, 1555 yılında Massava'ya ulaşmıştır.

Albano Piskoposunun⁴⁷ 17 Ocak 1554 tarihli mektubunda, Portekiz Kralı III. João'nun Preste João'nun krallığı için yeni bir patrik atanması yönündeki girişimi memnuniyetle karşılanmaktadır. Mektupta; söz konusu atamanın yalnızca patrikle sınırlı kalmaması, onunla birlikte iki veya üç yardımcı piskoposun görevlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu vesileyle patrik vefat ettiğinde makamın boş kalması engellenecek ve misyonun devamlılığı sağlanacaktır. Piskopos, daha önce Papa III. Paulus döneminde bölgeye bir patrik ve altı piskopos gönderilmesinin düşünüldüğünü hatırlatarak, bu şekilde bir yapılanmanın bölgenin genişliği ve dağınık yapısı göz önünde bulundurulduğunda daha etkili olacağını belirtmektedir. Cizvit tarikatının başı Loyolalı Ignatius da bu görüşe katılmakla birlikte Cizvitlerin dünyevî makam ve unvanlardan uzak durma eğiliminden dolayı bazı endişelerini ifade edilmektedir. Buna rağmen Tanrı'ya hizmet açısından bu girişimin büyük önem taşıdığı ve engellenmemesi gerektiği dile getirilmektedir. Piskopos, Portekiz kralının uygun görmesi hâlinde gerekli adımların atılması için talimat vermesini

⁴⁶ Hervé Pennec, *An Ethiopian Mille-feuille: Unearthing the history of the Jesuit mission to Ethiopia (21st-16th centuries)*, 14-15; Loyolalı Ignatius'un misyonerlik projesi, İskenderiye Patrikhanesi'ne bağlı Etiyopya kilisesinin ruhani otoritesini Roma Katolik Kilisesi'nin yönetimiyle değiştirmeyi hedeflemiştir. 1555-1630 yılları arasında bölgeye gelen Cizvit misyonerler ile yerel dini liderler arasında yaşanan çatışmaların büyük bölümü, Mesih'in doğası (konusundaki farklı inanç ve anlayışlardan kaynaklanmıştır. Pennec, "Des jésuites au royaume du prêtre Jean (Ethiopie)", 9.

⁴⁷ Bu makam, Roma Katolik Kilisesi'nde Papa'ya en yakın sayılan, tarihsel ve sembolik değeri yüksek bir kardinal piskoposluk makamıdır.

istemekte ve bu misyonun, Katolik inancı yayma çabasına önemli katkı sağlayacağına inandığını belirtmektedir.⁴⁸ 18 Ocak 1554 tarihinde Roma'daki Cizvit Tarikatı mensubu Luís Gonçalves tarafından Portekiz Kralı III. João'ya yazılan mektupta da Portekiz'in Etiyopya üzerindeki dinî ve siyasî nüfuzunu güçlendirmek amacıyla yürütülen önemli diplomatik bir süreç anlatılmaktadır. Mektupta; Ortodoks inancına mensup Preste João'nun Katolik inancına bağlanması, Portekiz'in bölgedeki etkisini artıracak stratejik bir adım olarak görülmüştür. Gonçalves, bu görüşmelerin Roma'da Portekiz çıkarlarını düşünen bazı kardinaler ve tarikat üyeleri tarafından desteklendiğini belirtmektedir. Mektup, Portekiz'in Katolik misyonerliği ve diplomasi aracılığıyla Etiyopya'daki etkisini artırmaya yönelik kararlı politikasını ve bu süreçte Cizvitlerin kilit rolünü açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁹

Portekizli yöneticiler, Cizvitlerin Etiyopya'da kabul görmesi hususunda büyük çaba sarfetmişlerdir. Hindistan merkezli Portekiz devleti olan *Estado da Índia* yöneticilerin mektuplarında, Etiyopya'ya gönderilen Cizvit din adamlarına iyi muamele edilmesinin talep edildiği görülmektedir. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Portekizli yetkililerinin mektuplarında Katolik rahiplerin korunmasına ve faaliyetlerine yönelik taleplerin vurgulanması, Etiyopya Kralları Galawdewos ve Minas'ın (ö. 1563) Katolik misyonerlik faaliyetlerine karşı mesafeli bir tutum sergilemeleriyle doğrudan ilişkilidir.⁵⁰ Her iki hükümdar da dinî bağlılıklarını açık biçimde Mısır Kıptî Ortodoks Kilisesi'ne yönelmiş ve Katolikliğin yerel dinî yapı üzerindeki etkisini sınırlamaya çalışmıştır. Söz gelimi; Estado da Índia Genel Valisi Pedro Mascarenhas'ın 1 Şubat 1555 tarihinde Etiyopya Kralı Galawdewos'a hitaben yazdığı dostane ve diplomatik içerikli mektupta Portekiz Kralı ile Etiyopya hükümdarı arasındaki geleneksel dostluğun altı çizilirken, Hıristiyan dünyasının birlikliği ve Tanrı'ya hizmet etme ideali vurgulanmaktadır. Vali, Galawdewos'un Katolik inancına olan bağlılığını överek kendi yönetimi altındaki görevlilerin de Etiyopya Krallığının çıkarlarını kendi işleri gibi benimsemeleri gerektiğini belirtmektedir. Mascarenhas, Cizvit tarikatına mensup Rahip Gonçalo [Rodrigues] ve ona refakat eden bir görevliyi dinî ve diplomatik görevlerle Etiyopya'ya gönderdiğini bildirilirken, bu kişilerin erdemli oluşu ve sarayda değer göreceklere beklentisine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, Etiyopya'da yaşayan Portekizlilerin korunması ve gerektiğinde eşlerinin ve çocuklarının yanlarına çağırılması ya da geri dönmelerine izin verilmesi rica edilmektedir.⁵¹

Galawdewos, 18 Mayıs 1555 tarihinde Cizvit din adamlarının taleplerini dinledikten sonra kesin olarak İskenderiye Ortodoks Kilisesi öğretilerine bağlı olduğunu ilan etmiştir. Portekizliler, Galawdewos'un Roma Katolik Kilisesi yerine İskenderiye Ortodoks Kilisesi'nin öğretilerine bağlı olduğundan emin olunca, Hindistan'a geri dönmek zorunda kalmışlardır.⁵² 30 Aralık 1557 tarihinde Diogo Dias tarafından Hindistan'dan Portekiz Kralı III. João'ya gönderilen bir mektupta Katolik misyonerlerin Etiyopya'daki varlıklarından duyulan hoşnutsuzluk ve Etiyopya Kralı Galawdewos'un olumsuz tavırlarına işaret eden

⁴⁸ ANTT, Corpo Cronológico, Parte I, Maço 91/ 88.

⁴⁹ ANTT, Corpo Cronológico, Parte I, Maço 91/ 89.

⁵⁰ 1559-1563 yılları arasında hüküm süren Minas, Katoliklere yaptırım uygulamayarak misyonerlerin kiliselerde vaaz vermesini ve halkın Katolik kiliselerine gidilmesini yasaklamıştır. Eduardo Javier Alonso Romo, "Andrés de Oviedo, patriarca de Etiópia", *Revista de Estudos Ibéricos* 3 (2006), 225.

⁵¹ ANTT, Corpo Cronológico, Parte I, Maço 94/ 108; Aregay, *Two inedited letters of Galawdewos, emperor of Ethiopia (1540-1559)*, 364.

⁵² Pedro Mota Curto, *História dos Portugueses na Etiópia (1490-1640)* (Porto: Campo das Letras, 2008), 236; Beshah-Aregay, *The Question of the Churches in Luso-Ethiopian Relations (1500-1632)*, 57-58.

bilgiler yer almaktadır. Buna göre; Portekizli asilzade bir şövalye olarak ifade edilen Diogo Dias, Hindistan Valisi Pedro Mascarenhas tarafından Etiyopya'ya bir diplomatik görevle gönderilmiştir. Görevi, Portekiz kralının, Etiyopya Kralına ve oradaki Portekizli yetkililere hitaben yazdığı mektupları iletme ve yanlarında bir Cizvit rahibi olan Gonçalo [Rodrigues] ile birlikte dini temaslarda bulunmaktır. Mektupta, Etiyopya kralının başlangıçta Portekiz heyetine olumlu yaklaşmasına rağmen, özellikle dinî meseleler gündeme geldiğinde tutumunun değiştiği anlatılmaktadır. Galawdewos, Roma'ya bağlılık göstermeyi reddederek Ortodoks inancını ve patrikliğini korumakta ısrar etmiştir. Bu, Portekiz'in Etiyopya'daki Katolik misyoner faaliyetlerinin sınırlı başarısını ve yerel direnci göstermesi açısından önemlidir. Zira mektup, Galawdewos'un ülkedeki Portekiz varlığından da rahatsızlık duyduğuna dair önemli ipuçları vermektedir. Diogo Dias'a göre bu tutum nedeniyle Etiyopya'ya gönderilen rahipler kendi istekleriyle değil, zorla bir şeyler yapabilecek durumdadır. Zira bu muamele karşısında gönüllü şekilde hareket etmeleri mümkün değildir. Mektup, aynı zamanda bölgedeki Portekizli tutsakların durumu ve Kahire ile Kızıldeniz'deki jeopolitik gelişmelere dair istihbarat içeren Napolili bir casusun tanıklığına da yer vermektedir. Bu şahıs, Galawdewos'un tutsak Portekizlileri kurtarmaya niyetli olmadığını bildirmiş ve bu durumu bizzat Portekiz kralına anlatmak üzere Portekiz'e seyahat etmeyi planladığını belirtmiştir.⁵³ Galawdewos'un saltanat yıllarının anlatıldığı kronikte geçen ifadelerde de Katoliklere karşı tavrı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kronikte Galawdewos'un saltanatının on yedinci yılında (1557) Cizvit misyonerlerin Etiyopya'ya gelişini anlatılmaktadır.⁵⁴

Portekizlilerin Etiyopya'daki varlığı, sadece dinî gerekçelerle açıklanamayacak kadar kapsamlıdır. Zira bu bölge, Kızıldeniz'e kıyısı bulunan stratejik öneme sahip ticaret limanlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu durum, Portekiz'in bölgedeki nüfuzunun artmasıyla birlikte diğer Avrupalı devletlerde huzursuzlukların doğmasına yol açmıştır. Söz gelimi; 1561 yılında Piskopos Álvaro de la Quadra'nın Londra'dan Portekiz Kralı Dom Sebastião'ya (ö. 1578) gönderdiği mektup, Etiyopya'da Katolik dininin yayılması ve Papa'nın bölgedeki dinî yetkilerinin güçlendirilmesi hakkındadır. Mektupta; İngiltere Kraliçesi ve danışmanlarının bu konuda farklı görüşlere sahip olduğu, Papa'nın dinî otoritesini kabul etmedikleri belirtilmektedir.⁵⁵ Portekiz'in bölgedeki askeri hazırlıkları ve lojistik destekleri, Katolik inancının yayılması için stratejik öneme sahiptir. Mektup, Papa'nın bölgedeki dinî egemenlik iddialarının karşısında İngiltere'nin muhalefetini ve Portekiz'in bu alandaki kararlı tutumunu göstermektedir.

2 Ocak 1577 tarihinde Portekiz'in Hindistan Valisi Francisco Barreto (ö. 1573) tarafından Goa'dan Etiyopya kralına gönderilen bir mektup, Etiyopya kralının Katolik öğretilerini benimsemesi gerektiği yönünde öğütlerden oluşmaktadır. Mektubun temel

⁵³ ANTT, Corpo Cronológico, Parte I, Maço 102/ 53.

⁵⁴ Bahsi geçen Cizvit heyet, André de Oviedo ve beraberindeki din adamlarıdır. Solomon Gebreyes Beyene, "The Chronicle of King Galawdewos (1540–1559): A Critical Edition with Annotated Translation" (Hamburg: Hamburg University, Faculty of Humanities at the University of Hamburg, Doktora Tezi, 2016), 68, 214. Portekizliler, Kıptî Kilisesine bağlılıkları nedeniyle Etiyopya kralları ve halkının sapkınlık içinde olduğuna inanıyorlardı. Andreu Martínez d'Alòs-Moner, "La misión jesuita a Etiopía (1557-1632), entre la ambición y la utopía", *Anuario del Instituto Ignacio de Loyola: Lololako Inazio Institutuen Urtekaria*, vol. 15 (España: 2008), 204.

⁵⁵ ANTT, Corpo Cronológico, Parte I, Maço 105/ 63.

amacı, Etiyopya'daki Hıristiyan topluluğunun Roma Katolik Kilisesi ile daha sıkı bağlar kurmasını sağlamak ve dinî birlikteliği pekiştirmektir. Bu bağlamda, kraldan Katolik inancına sadakat göstermesi, Papa'nın otoritesini tanınması ve Roma Kilisesi öğretilerine uyum sağlaması istenmektedir. Barreto, mektupta Papalık otoritesinin meşruiyetini ve merkezîyetçi kilise yapısının önemini vurgulayarak Roma Kilisesi ile Etiyopya Kilisesi arasındaki dinî ve hiyerarşik uyumu tesis etmeye çalışmaktadır. Ayrıca mektupta Etiyopya'ya gönderilen din adamları ve Cizvit misyonerlerin görevlendirilme amacı açıklanmaktadır. Bu misyonerlerin, Etiyopya'daki dinî uygulamaları Roma Katolik öğretilerine uygun hale getirmek, kilise disiplini sağlamak ve Hıristiyanlığın Katolik kimliğini güçlendirmek için görevlendirildiği belirtilmektedir.⁵⁶

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan; Portekizlilerin Hindistan, Japonya ve Çin'deki misyonerlik faaliyetlerine dair mektuplardan oluşan anonim bir Portekizce eserde Etiyopya'daki Katoliklerin durumuna ilişkin bilgiler de bulunmaktadır. Kitapta 1578 yılı ile tarihlenen bir kayıttaki Etiyopya'daki Cizvit rahiplerin zor koşulları ve bölgedeki Katolik varlığının tehlikeye düşen durumu aktarılmaktadır. Üç yaşlı ve yorgun Cizvit rahibin ciddi savaşlar, kıtlık ve ihtiyaç eksikliğiyle karşı karşıya kaldığı anlatılmaktadır. Bununla birlikte Galla⁵⁷ kabilelerinin saldırılarıyla bölgedeki Hıristiyan halkın büyük zarara uğradığı ve kiliselerin yakıldığı belirtilmektedir. Rahiplerin halkı koruyamadığı, hayatta kalabilmek için dağlara kaçtığı ve büyük zorluklar çektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca Etiyopya Kralı'nın [Sarsa Dengel], Osmanlılarla ittifak kurabileceği yönündeki endişeler dile getirilerek böyle bir durumda Portekizlilerin tesliminin barış şartı olarak öne sürülebileceğine vurgu yapılmaktadır. Osmanlıların Etiyopya kralını kendi saflarına çekme arzusu, özellikle Isac [Yeshak] adlı bir düşmanlarına karşı avantaj sağlama çabasıyla ilişkilendirilmektedir.⁵⁸ Bu endişelerin yersiz olmadığını belirtmek gerekmektedir. Zira Etiyopya topraklarında Osmanlı hakimiyetinin kurulduğu 1555 yılından itibaren bölgede varlık gösteren Osmanlı beylerbeyleri ve Etiyopya kralları arasındaki mücadelede Portekizlilerin akıbeti hususunda tehlikeler baş göstermiştir. Bahsi geçen Isac [Yeshak]⁵⁹ ile Minas arasında problemler yaşandığı dönemde Habeş Beylerbeyi olan Özdemiroğlu Osman Paşa, bu durumu öğrenince Yeshak ile ittifak kurmuştur. Yeshak ve Osman Paşa'nın Minas'a karşı birlik olması, dönemin kaynaklarında Yeshak'ın, *rubunu şeytana sattığı* şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁰ 20 Nisan 1562 tarihinde Minas'a karşı üstünlük sağlayan Osman Paşa ve Yeshak, aralarında Portekizli asker yer aldığı çok sayıda kişiyi esir almışlardır. Bu Katolik misyonerler, Minas tarafından hapsedilerek kötü muameleye maruz kalan kişilerdi. Esir alındıkları esnada ise Portekizlilerin

⁵⁶ ANTT, Coleção de cartas, Núcleo Antigo 876/ 93.

⁵⁷ Oromo olarak da bilinen Galla kabileleri, günümüzde Etiyopya ve Kenya'da yaşam sürdüren istilacı ve yağmacı göçebelere. On altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuzeye olan göçleri, bölgede yaşayan Müslümanlara ve Hıristiyanlara büyük zararlar vermiştir.

⁵⁸ ANTT, Armário Jesuítico, liv. 28, s. 66.

⁵⁹ Etiyopya Kralının verdiği yetkiyle kıyı bölgelerini korumakla görevli olan *Bahrnagas* adındaki görevliydi. Yetkileri bakımından bir validen üstün konumda olup krala yakın bir mevkiye bulunurdu. Lebna Dengel'e yardım için gelen Portekiz birliklerine rehberlik eden bahrnagas, kıyı ile iç bölgeler arasındaki haberleşmede de büyük rol oynamıştır. Francisco Álvares, *Verdadeira informação das terras do Preste João das Índias Pelo Padre Francisco Alvares (Nova edição)* (Lisboa: Imprensa Nacional, 1883), 1; Bermudes, *Esta he Huma Breve Relação da Embaixada*, 7.

⁶⁰ Francisco Maria Esteves Pereira, *Historia de Minás Ademas Sagad Rei de Ethiopia Texto Ethiopico Publicado, Trazduzido e Annotado* (Lisboa: Imprensa Nacional, 1888), 49-50; Pedro Páez, *História da Etiópia*, edição de Isabel Boavida vd. Ramos (Lisboa: Assírio & Alvim, 2008), 503.

talepleri doğrultusunda Yeshak tarafından serbest bırakıldılar.⁶¹ Ancak Portekizli misyonerlerin serbest bırakılarak Aksum'da güvenli bir yere yerleştirilmeleri, Osman Paşa'nın Yeshak'a olan güvenini zedelemiştir. Osman Paşa, Yeshak'ın Portekizlilerle ittifak yapma ihtimaline karşı önlemler almaya başlamıştır.⁶² Habeş Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın görev yaptığı 1577-1579 yılları arasında yalnızca Sarsa Dengel ile değil, Portekizlilerle de mücadeleler yaşanmaktaydı. Yeshak, bu dönemde yeniden Osmanlı birlikleriyle ittifak yapmıştır. Türklerin koruması altında olduğunu vurgulayarak Osmanlı birliklerine ait bir top gülleyi, Sarsa Dengel'e göndererek gözdağı vermeye çalışmıştır.⁶³

Etiyopya'ya giden son Cizvit misyoner, 1597 yılında ölünün ardından 1603 yılında Pedro Páez'in önderliğinde yeni bir misyon başlatılmıştır. Böylece on yedinci yüzyılın ilk yarısında Cizvit misyonerler, iç karışıklıkların yaşandığı Etiyopya'da kısa sürelerle tahtta kalan hükümdarlarla temas kurmaya çalışmışlardır. Misyonerler, Papa'ya bağlılık karşılığında Avrupa askerî desteğini teklif ederek bu hükümdarlarla temas kurmuştur. Bu çabalar, Kral I. Susenyos'un 1621 yılında Katolik inancını kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Etiyopya'da istenmeyen Cizvit misyonerler, on yedinci yüzyılda yeniden bu topraklarda faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.⁶⁴

Sonuç

Bu makale; on altıncı yüzyılda Kızıldeniz havzasındaki dinî etkileşimleri ve diplomatik temasları Kıptî Ortodoks Kilisesi bağlamında ele almakta ve Memlükler, Etiyopya Krallığı ile Portekiz arasında şekillenen dinî ve siyasi ilişkiler ağını değerlendirmektedir. Kıptî Kilisesi, yalnızca bir dinî otorite değil, aynı zamanda zaman zaman diplomatik süreçlerde etkin rol üstlenen ve Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında arabuluculuk yapan bir kurum olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada ortaya konulduğu üzere, Memlük Sultanlığı ile Etiyopya Krallığı arasındaki piskopos atamaları, sadece bir ruhani görevlendirme değil aynı zamanda karşılıklı siyasi güç gösterisi anlamına gelmekteydi. İskenderiye Patriği tarafından gönderilen piskoposlar, bir yandan Müslüman yönetimi altındaki Mısır'ın tebaası, diğer yandan ise Hıristiyan Etiyopya'nın ruhani liderleri olarak çelişkili bir konumda bulunmaktaydılar. Bu durum, hem Kahire'deki siyasi otoriteyle uyumlu hareket etmeyi gerektirirken aynı zamanda Etiyopya'daki dinî ve toplumsal hassasiyetlere duyarlı davranmayı zorunlu kılıyordu. Kıptî Kilisesi'nin İskenderiye Patrikhanesi üzerinden Etiyopya'ya piskopos atama süreci, Mısır merkezli Müslümanlar ile Etiyopya Hıristiyanları arasında dinî ve diplomatik bir köprü işlevi görmüştür. Bu dinî yapının, Memlükler ve Etiyopyalılar arasında hem diplomatik temasları kolaylaştıran hem de siyasi gerilimleri tetikleyebilen bir unsur haline geldiği görülmüştür.

Portekiz'in 16. yüzyıl başlarından itibaren Etiyopya'yla kurduğu temaslarda ise dinî amaçlar çoğu zaman siyasi ve ekonomik hedeflerle birleşmiştir. Katolik Portekiz, Preste João efsanesinin etkisiyle Etiyopya'yı bir müttefik olarak kazanmak ve Ortodoks Etiyopya

⁶¹ Páez, *História da Etiópia*, 505; Diogo do Couto, *Da Asia: Dos Feitos que os Portuguezes Fizeram na Conquista e Descobrimto das Terras e Mares do Oriente*, Decada VII Parte II (Lisboa: Na Regia Officina Typografica, 1783), 492-493.

⁶² Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 50-51.

⁶³ Páez, *História da Etiópia*, 553-554; Carlo Conti Rossini, *Historia Regis Sarsa Dengel: (Malak Sagad)* (Paris: Typographeo Reipublicae, 1907), 64-65.

⁶⁴ Hervé Pennec, *An Ethiopian Mille-feuille: Unearthing the history of the Jesuit mission to Ethiopia (21st-16th centuries)*, 15.

krallarını Roma ile uyumlu hale getirmek istemiştir. Ancak Etiyopya'daki güçlü Ortodoks geleneğin bu misyoner faaliyetlere karşı dirençli olduğu, Galawdewos ve Minas gibi hükümdarların açık bir şekilde Katolik nüfuza karşı mesafeli ve temkinli davrandıkları görülmektedir. João Bermudes gibi misyonerlerin temsil ettiği girişimler ise hem dinî otorite hem de güven inşa etme konusunda başarısız olmuştur. Buna karşılık Kıptî Ortodoks Kilisesinin yüzyıllar boyunca Etiyopya'da piskopos atamaları yoluyla sürdürdüğü geleneksel yapı, on yedinci yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir. Çalışmanın bulguları, on altıncı yüzyılda dinî kurumların uluslararası ilişkilerdeki rolünün göz ardı edilemeyeceğini göstermektedir.

Değerlendirme / Review	:	Bu makalenin ön incelemesi bir iç hakem (editör), içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelenmiştir. / <i>This article was pre-reviewed by one internal referee (editor) and its content reviewed by two external referees using a double blind review model.</i>
Etik Beyan / Ethical Declaration	:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur. / <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study.</i>
Etik Bildirim / Complaints	:	dergi@milelvenihal.org
Benzerlik Taraması / Similarity Check	:	Ithenticate
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / <i>The author declares that there is no conflict of interest.</i>
Yazarlık Katkısı / Authorship Contribution	:	-
Finansman / Grant Support	:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır. / <i>No funds, grants, or other support was received.</i>
Telif Hakkı & Lisans / License	:	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / <i>The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.</i>

Kaynakça

Arşiv Kaynakları:

Arquivo Nacional da Torre do Tombo (ANTT)

- ANTT, Coleção de cartas, Núcleo Antigo 881/ 251.
ANTT, Fragmentos, cx. 1, Maço 2/ 21.,
ANTT, Corpo Cronológico, Parte I, Maço 91/ 88.
ANTT, Corpo Cronológico, Parte I, Maço 91/ 89.
ANTT, Corpo Cronológico, Parte I, Maço 102/ 53.
ANTT, Corpo Cronológico, Parte I, Maço 105/ 63.
ANTT, Coleção de cartas, Núcleo Antigo 876/ 93.
ANTT, Armário Jesuítico, liv. 28, s. 66.

Kaynak Eserler

- Álvares, Francisco. *Verdadeira informação das terras do Preste João das Indias Pelo Padre Francisco Álvares (Nova edição)*. Lisboa: Imprensa Nacional, 1883.
- Bermudes, João. *Esta he Huma Breue Relação da Embaixada que o Patriarcha Dó João Bermudez Trouxe Do Emperador Da Ethiopia Chamado Vulgarmente Preste Ioão, ao Christianissimo, e Zelador da Fee de Christo Rey de Portugal Dom Ioão o Terceiro deste nome*. Lisboa: en casa de Francisco Correa Impressor do Cardal Infante, 1565.
- Castanheda, Fernão Lopes de. *Historia do Descobrimento e Conquista da India pelos Portuguezes, Fielmente Reimpressa por Francisco José dos Santos Marrocos*. Tomo I. Lisboa: Na Offic. de Simão Thaddeo Ferreira, 1797.
- Couto, Diogo do. *Da Asia: Dos Feitos que os Portuguezes Fizeram na Conquista e Descubrimento das Terras e Mares do Oriente*. Decada VII Parte II. Lisboa: Na Regia Officina Typografica, 1783.
- Maria Esteves Pereira, Francisco. *Historia de Minás Ademas Sagad Rei de Ethiopia Texto Ethiopico Publicado, Trazduzido e Annotado, Imprensa Nacional*. Lisboa: 1888.
- Páez, Pedro. *História da Etiópia*. edição de Isabel Boavida vd. Lisboa: Assírio & Alvim, 2008.
- Sihab ad-Din Ahmad bin Abd al-Qader bin Salem bin Utman. *Futūḥ al- Ḥabasha: The Conquest of Abyssinia [16th Century]*. Translated by Paul Lester Stenhouse with annotations by Richard Pankhurst. U.S.A.: Tsehai Publishers, 2000.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Alonso Romo, Eduardo Javier. "Andrés de Oviedo, patriarca de Etiópia," *Revista de Estudos Ibéricos*, 3 (2006), 215-231.
- Aregay, Merid Wolde. *Two inedited letters of Galawdewos, emperor of Ethiopia (1540-1559)*. Lisboa: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1964.
- Aydın, Mehmet. *Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1991.
- Aykıt, Dursun Ali. "Yahudi Hıristiyanlığı'nın Ayak İzlerinde: Etiyopya Kilisesi". *İslâmî İlimler Dergisi* 11/11 (2016), 127-142.
- Beshah, Girma - Aregay, Merid Wolde, *The Question of the Union of the Churches Luso- Ethiopian Relations (1500-1632)*. Lisbon: Junta de Investigações do Ultramar and Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1964.
- Beyene, Solomon Gebreyes. *The Chronicle of King Gälawdewos (1540–1559): A Critical Edition with Annotated Translation*. Hamburg: Hamburg University, Faculty of Humanities at the University of Hamburg, Doktora Tezi, 2016.
- Charles Ralph Boxer, *The Portuguese Seaborne Empire 1415-1825*. London: Hutchinson of London, 1969.
- Cipolla, Carlo. *Yelken ve Top*. çev. Aslı Kayabal. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Costa e Sousa, Luis. *Campanha da Etiópia 1541-1543: 400 Portugueses em socorro do Preste João*.

- Lisboa: Tribuna da História, 2008.
- Darcan, Hasan. *Athanasius ve İsa Anlayışı (Kristolojisi)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- d'Alòs-Moner- Andreu Martínez. "La misión jesuita a Etiopía (1557-1632), entre la ambición y la utopía." *Anuario del Instituto Ignacio de Loyola: Loiolako Inazio Institutuen Urtekarria*. vol. 15. 201-228. España, 2008.
- DİA. "Kıptiler." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/ 423-424. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Erdem, Mustafa. "Kıpti Kilisesi Üzerine bir Araştırma". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997),143-178. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.659192>
- Gök, Murat. "Abbâsiler Dönemine kadar Mısır'da Kıptiler ve Müslümanlarla İlişkileri". *Mütfekkir* 6/12 (2019), 441-470. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.659192>
- Hrbek, Ivan. "Egypt, Nubia and the Eastern Deserts." *The Cambridge History of Africa (from c.1050 to c.1600)*. vol. 3, ed: Roland Oliver. 10-97. Cambridge University Press, 2008.
- Loiseau, Julien. "Ethiopia and Nubia in Islamic Egypt: Connected Histories of Northeastern Africa". *Northeast African Studies* 19/1 (2019), 1-8. <https://doi.org/10.14321/nortafri.19.1.0001>
- Mota Curto, Pedro. *História dos Portugueses na Etiópia (1490-1640)*. Porto: Campo das Letras, 2008.
- Orhonlu, Cengiz. *Habeş Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Pennec, Hervé. *Des jésuites au royaume du prêtre Jean (Ethiopie): stratégies, rencontres et tentatives d'implantation, 1495-1633*. 46 (1) Paris: Centre Culturel Calouste Gulbenkian, 2003.
- Pennec, Hervé. *An Ethiopian Mille-feuille: Unearthing the history of the Jesuit mission to Ethiopia (21st-16th centuries)*. Lisboa: Centro de Estudos Internacionais, 2022.
- Ramos, Manuel João. *Um Mundo de Contrários: Preste João/ Negusa Negast*. Lisboa: Sociedade de Geografia de Lisboa, 1991.
- Rossini, Carlo Conti. *Historia Regis Sarsa Dengel: (Malak Sagad)*. Paris: Typographeo Reipublicae, 1907.
- Salvadore, Matteo. *The African Prester John and the Birth of Ethiopian-European Relations 1402-1555*. New York: Routledge, 2017.
- Sert, Ekrem. *Mısır'da Araplaşan Hıristiyanlar: Kıptiler*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Sobania, Neal W. "Adopted and Adapted: Ethiopian Orthodox Christianity". *Peregrinations: Journal of Medieval Art and Architecture* 8/1 (2022), 52-66.
- Suryal Atiya, Atiya. *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*. çev. Nurettin Hiçyılmaz. İstanbul: Doz Yayınları, 2005.
- Tamene, Getnet. "Features of the Ethiopian Ortodox Church and the Clergy". *Asian and African Studies* 7 (1998), 87-104.
- Tamrat, Tadesse. *Church and State in Ethiopia 1270-1527*. London: University of London, Doktora Tezi, 1968.
- _____. "Ethiopia, the Red Sea and the Horn". *The Cambridge History of Africa*, vol. 3, ed. J. D. Fage and Roland Oliver. 98-182. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- The book of the saints of the Ethiopian Church: a translation of the Ethiopic synaxarium Maşhafa senkesâr [transliterated from Ethiopic]/ made from the manuscripts Oriental 660 and 661 in the British Museum*, vol. I, translated by Ernest Alfred Wallis Budge. Cambridge: 1928.
- Trimingham, John Spencer. *Islam in Ethiopia*. Oxford: Oxford University Press, 1952.
- Turan, Ayat. *İbn-i İyâs'ın Bedâ'i'uz-Zuhûr fî Vakâ'i'ud-Duhûr adlı Eserinin Beşinci Cüz 3-102 Sayfalar Arası Tercümesi*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Wallis Budge, Ernest Alfred. "The Book of the Saints of the Ethiopian Church. A translation of the Ethiopic Synaxarium made from the manuscripts Oriental 660 and 661 in the British Museum", *African Affairs* XXVII/ CVIII (1928), 418-419.

<https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.afraf.a100563>.

Wick, Alexis. *The Red Sea in Search of Lost Space*. California: University of California Press, 2016.

Yıldırım, Münir. "Afrika'da Kadim Bir Kilise: Etiyopya Ortodoks Kilisesi". *Milel ve Nihal* 10/2 (2013), 113-151.

§